

Семиз Кенандын «Кыргыз жана түрк тилиндеги дыйканчылык лексикасынын калыптанышы жана өнүгүшү» аттуу 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине биринчи расмий оппоненттин

ПИКИРИ

1. Диссертация темасынын актуалдуулугу жана анын жалпы тил илимине, жалпы мамлекеттик программага (илим менен техниканын өнүгүшүнө, практикалык суроо-талапка) дал келиши.

Тандалган теманын актуалдуулугу, тил илими үчүн зарылдыгы төмөндөгү изилдөө багыттары менен түшүндүрүлөт:

1) Адамзат доору канчалык өнүкпөсүн адам эмгеги, кол эмгеги – түбөлүк жер менен тыгыз байланышкан зарылдык. Техниканын өнүккөн доору болгонуна карабастан, өткөн доорго кайрылуу, анын мурдагы аталыштарына кайрылуу – аларды бул илимий эле эмес, турмуштук зарылдык катары кийинки муунга калтыруу өзгөчө жооптуу милдеттерден.

2) Улам тыгыз байланышта болуп жаткан Түркия түрк тилин өздөштүрүү, илимий жактан байланышуу үчүн тилдик аталыштарды аныктап-тактоо учурдун зарыл талабы.

3) Кесипчилик тармагына тиешелүү болгон дыйканчылык кесиби атайын лингвистикалык багытта кыргыз жана түрк тилинде синхрондук планда да, диахрондук планда да ушул мезгилге чейин изилдөөнүн объектисине айланбагандыгы жана тектештирме, салыштырма планда иликтенбегендиги;

4) Тарыхый өнүгүүнүн маанилүү катмары катарында кыргыз жана түрк тилиндериндеги дыйканчылык лексикасынын изилдөөгө алынбагандыгы;

5) Дыйканчылык лексикасы боюнча атайын комплекстүү илимий эмгектердин кыргыз жана түрк тилиндеринде жазылбагандыгы;

6) Дыйканчылыкка байланыштуу аталыштарды топтоо, тактоо, классификациялоо, лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрдү аныктоо багытында атайын изилдөө жүргүзүлбөгөндүгү;

7) Дыйканчылык кесибиндеги тиешелүү сөздөр ушул кесиптин чөйрөсүндө жашап, адабий тилде белгисиз болуп келген атоолордун семантикасын ачып берүү сыяктуу маселелердин чечиле электиги.

Демек, диссертант Семиз Кенандын диссертациялык иши жекече демилге менен аткарылып, илимдин түркология багытында маанилүү маселени иликтөөгө алгандыгы менен айырмаланат.

2. Иштин диссертациялык изилдөөлөргө коюлуучу талаптарга жооп бере турган жаңылыгы.

Иштин жаңылыгы катары:

- кыргыз жана түрк тилиндеги лексикалык бирдиктердин басымдуу бөлүгүн төл сөздөр түзө тургандыгынын аныкталышын;
- алардын түрк тилдеринин орток төл сөздөрүнөн экендигинин жана эки элдин географиялык ареалы төл сөздөрүбүзгө таасир тийгизе албагандыгынын, бирок сөз өздөштүрүүдө коңшу жашаган элдердин таасир эткендигинин аныкталышын;
- эки элдин жашоо шартына жараша дыйканчылыкты туюндурган сөздөр аймактык айырмачылыктарга да ээ болорун;
- кыргыз-түрк тилдеринин дыйканчылык сөздөрүнүн басымдуу пайызынын морфологиялык ыкма менен уюшуларын көрсөтүүгө болот.

3. Диссертацияда берилген ар бир илимий натыйжанын (жобонун) жана тыянак, корутундунун негизделүү жана тастыкталуу даражасы.

1-жыйынтык. Кыргыз жана түрк тилдери кесиптик лексиканын бир тармагы болгон дыйканчылыкка байланыштуу сөздөрдү жана атоолорду тарыхый жана тектештирме планда изилдөө аркылуу эки тилдин тектештиги далилденген. Алар сөздүк кор жана адабий тилдин курамын иликтөө аркылуу аныкталган.

2-жыйынтык. Эки тилдеги дыйканчылык аталыштары кыргыз жана түрк тилдеринин агромаданий лексикалык корун жаратуучу грамматикалык система экендиги жүргүзүлгөн лингвистикалык анализдер аркылуу далилденген.

3-жыйынтык. Дыйканчылыкка байланыштуу сөздөрдүн кыргыз жана түрк элдеринин этникалык калыптануусундагы ордун да чагылдырары жана ал сөздөрдүн түрк тилдериндеги сөз жасоо тармагы болуп саналары 2, 3-баптын параграфтарындагы талдоолор аркылуу далилденген.

4-жыйынтык. Дыйканчылык лексикасынын морфологиялык жана синтаксистик жолдор менен өнүгүшү, ошондой эле тышкы булактардын негизинде калыптанышы 3-баптагы параграфтарда ар тараптуу талдоолор аркылуу аныкталган.

5-жыйынтык. Түркия мамлекети территориялык жактан Европага чектеш болуп, субтропикалык алкакта жайгашкандыктан, түрк дыйканчылык лексикасында субтропикалык өсүмдүктөрдүн, мөмө-жемиштердин, маданий өсүмдүктөрдүн атоолору менен айырмаланары, андагы лексиканын типологиялык эволюциясы эмгекте колдонулган мисалдар аркылуу далилденген.

6-жыйынтык. Ар кайсы географиялык ареалда жашаган дыйкандардын кесиптик лексикасынын эки тилде тең бирдей жана алардын көпчүлүгү эки тилге тең орток, түшүнүктүү сөздөр экендиги, бирок дыйканчылык лексикасында эки элдин жашоо шартына жараша аймактык кээ бир айырмачылыктар да бар экендиги факт-материалдардагы талдоолор аркылуу белгиленген.

4. Диссертацияда сунушталган ар бир илимий натыйжанын (жобонун), корутунду-тыянактардын жаңылык даражасы.

1-жыйынтык жаңы, анткени кыргыз жана түрк тилиндеринде тарыхый өнүгүүнүн маанилүү катмары катарында дыйканчылык лексикасы буга чейин изилдөөгө алынган эмес.

2-жыйынтык жаңы, эки тилдеги дыйканчылыкка байланыштуу аталыштарды топтоо, тактоо, классификациялоо, лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо сыяктуу иликтөө иштери аркылуу, б.а., лингвистикалык анализ аркылуу кыргыз жана түрк тилдеринин агромаданий лексикалык корун жаратуучу грамматикалык система аныкталган.

3-жыйынтык жаңы, кыргыз-түрк тилдериндеги дыйканчылыкка байланыштуу сөздөрдүн кыргыз жана түрк элдеринин этникалык калыптануусундагы ордун да чагылдырары лингвистикалык багыттагы изилдөөнүн объектисине алынган эмес.

4-жыйынтык жаңы, дыйканчылык лексикасындагы агглютинация жана сөз курамынын дифференция-интегралдык функциясы семантикалык мыйзам-ченемдин чегинде ишке ашырылары буга чейин каралган эмес.

5-жыйынтык жыйынтык жаңы, анткени, биринчиден, башка тилдердин таасирине кабылбаган бир да тил болбойт, экинчиден, Түркия Кыргызстанга салыштырмалуу аймактык-территориялык жактан Европага чектеш болуп, субтропикалык алкакта жайгашкандыктан тропиктик өсүмдүктөр, мөмө-жемиштери, маданий өсүмдүктөрү менен айырмаланат. Мына ошондуктан тектеш эки тилде лексикалык айырмачылыктар кездешпей койбойт. Диссертацияда кыргыз тилиндеги дыйканчылык лексикасы менен салыштырылып, жогорудагыдай айырмачылыктары ачып көрсөтүлгөн.

6-жыйынтык жаңы, дыйканчылыкка байланыштуу сөздөрүн колдонулуш чөйрөсүнүн, жалпы элге түшүнүктүүлүгүнүн бир кылка эместиги, алардын бир кыйласынын кеңири колдонулары, көпчүлүк сөздөрдүн, тескерисинче, колдонулушу чектелип, кесиптин тар чөйрөсүндө гана колдонула тургандыгы диссертациялык иштин экинчи, үчүнчү баптарындагы мисалдардын негизинде далилденген.

5. Алынган жыйынтыктардын ички биримдигинин берилиши.

Кыргыз жана түрк тилиндеги дыйканчылык лексикасы атайын лингвистикалык багытта изилдөөнүн объектисине алынып, тектештирме-салыштырма планда иликтөө аркылуу илимий натыйжалар, негизги жоболор чыгарылган. Алынган илимий натыйжалар жана жоболор илимий-теориялык аспектиде анализделген, диссертациялык иликтөөнүн негизги максатына ылайык ишке ашырылган. Иликтөөдөн алынган тыянактар, жыйынтык- натыйжалар ички биримдикке ээ.

6. Иликтөөдө актуалдуу маселелерди чечүүдө диссертант тарабынан алынган натыйжалардын багыты, теориялык жана практикалык баалуулугу.

Изилдөө жүргүзүүнүн натыйжасында алынган жоболордун жана жыйынтыктардын негизинде тил илиминде кыргыз-түрк тилдеринин лексикасынын негизги курсунун тармактык терминсистемасын аныктоого болору илимий иштин теориялык баалуулугу болуп саналат.

Иштин практикалык мааниси бар, анткени ушул кесип боюнча эки тилдүү жана түшүндүрмө сөздүктөрдү түзүүгө болот. Бул эмгектин материалдарын тил илими багытындагы адистер, дыйканчылык, багбанчылык курстарында, агрономия адистиктеринде билим алып, же ушул адистикте эмгектенип жаткандар колдонсо болот.

7. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын, тыянактарынын жана натыйжаларынын жетиштүү деңгээлде жарыяланышы.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары боюнча диссертант тарабынан КР ЖАКтын реестрине кирген илимий басылмаларда 6 макала, анын ичинен РИНЦ системасы аркылуу индекстелүүчү илимий басылмаларда 2 макала жарыяланган.

8. Авторефераттын диссертацияга дал келиши.

Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну кыскача чагылдырылган. Автореферат диссертацияга шайкеш келет.

9. Диссертациялык иштин мазмунунда байкалган кемчиликтер.

1. Ар бир баптын сонундагы жыйынтык кыска болуп, иштин мазмунун толук камтый албай калган.
2. I бапта кыргыз жана түрк тилдериндеги дыйканчылыкка байланыштуу сөздөрдүн изилдениш тарыхына сереп салынып, түрк тил илиминдеги изилдениши көбүнчө маданият тарыхчыларынын эмгектеринен алынган маалыматтар менен чектелип калган. Мисалы: Зия Гөкалп, Түнжер Байкара, Бахаеддин Өгел, Салим Кожалардын эмгектери.
3. Диссертациянын киришүү бөлүмүндө берилүүсү керек болгон ишти аткаруудагы милдет, максаттар, изилдөөнүн материалдары жана методдору 2-бапта берилген.
4. III баптагы “Кыргыз жана түрк тилиндеги дыйканчылыкка байланыштуу сөздөрдүн пайда болуу жолдору жана булактары” боюнча берилген жалпы маалыматтар кыргыз тил илиминдеги изилдөөлөрдүн негизинде гана сыпатталып калган. Сөз жасоо боюнча түрк тил илиминдеги изилдөөлөр жокко эсе. Түрк тилчиси Хулия Чеңгелоглунун жана магистрант Татьяна Нуриахмедованын (кыргыз тилинин материалдарынын негизинде жазылган) эмгектери учкай гана санакталып өткөн.
5. Түрк тилдеринин лексикасы жана алардын тарыхый өнүгүүсүн иликтөөдө эбегейсиз салым кошкон Е.Р.Тенишевдин «Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика» деген эмгеги түрк чарбасынын лексикасын чагылдырган баалуу эмгек болгонуна карабастан ишти жазууда эске алынган эмес.
6. Диссертациянын ичинде көрсөтүлгөн эмгектердин көпчүлүгү пайдаланылган адабияттардын тизмесинде жок. Мисалы, Менгес, Клаусон, Севортян, Садыков, Касапоглу Чеңгел ж.б. эмгектери.
7. Түрк тилиндеги факт-материалдардын көпчүлүгү түрк тили курумунун интернет порталынан алынган. Интернет илимий изилдөөлөр үчүн ишенимдүү булак болуп бербегендигин унутпашыбыз керек. Эң зарыл учурда колдонулуп калган учурда да

интернеттеги жарыяланган акыркы датасынын так көрсөтүлүүсү зарыл.

Бирок айтылган сунуштар эске алынса, жогоруда айтылган сын пикирлер диссертациянын жалпы мазмунуна кедергесин тийгизе албайт.

10. Диссертациянын Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиянын окумуштуулук даражаларды ыйгаруу боюнча жобосуна дал келиши.

Диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугун, тил илими үчүн зарылдыгын, илимий жаңылыгын жана теориялык, практикалык жактан баалуулугун эсепке алуу менен, иштин ЖАКтын кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп бере тургандыгын белгилемекчибиз. Ал эми анын автору Семиз Кенан 10.02.06 – түрк тилдери адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп эсептейбиз.

Биринчи расмий оппонент,
филология илимдеринин доктору,
доцент, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин
түркология бөлүмүнүн башчысы

Б. Сагынбаева
08.01.2020

*Диссертациялык комиссияга
2020-жылдын 16-январында келип
туугу. Б. Сагынбаева*

